

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 15/2 2026 s. 416-449, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**BİR MEŞK SİSTEMİ OLARAK HUTÛT-İ OSMANİYE MATBU ESERLERİ
VE HAT SANATINDAKİ YERİ**

Betül SAYIN*

Geliş Tarihi: 16 Eylül 2025

Kabul Tarihi: 14 Şubat 2026

Öz

Hat sanatının nesilden nesile aktarımında meşk sistemi, yazının disiplinini koruyan en temel yöntem olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde modern okulların yaygınlaşmasıyla bu gelenek, usta-çırak ilişkisine dayalı bireysel öğretimle sınırlı kalmamış, sınıf temelli hat eğitimi ders materyallerine duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda matbu meşk mecmuaları, kurumsal yapılarda yürütülen hat eğitiminde önemli bir rol üstlenmiştir.

Bu çalışma, M. İzzet Bey ve Hafız Tahsin Efendi'nin hazırladığı Hutût-i Osmaniye meşklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Doküman analizi yöntemiyle farklı kütüphane ve koleksiyonlarda tespit edilen nüshalar incelenmiş, içerik bakımından bir farklılık bulunmamıştır. Yazı çeşitlerine göre meşk tarifleri, ölçü ve birleşme kaideleriyle öğretim mantığı analiz edilmiştir.

Çalışma sonucunda Hutût-i Osmaniye'de sülüs, nesih, rik'a, divânî, ta'lik, celî divânî ve icaze yazı türlerinin estetik ve teknik özelliklerinin sistematik bir düzen içinde aktarıldığı görülmektedir. Eser, meşk sisteminde uygulamaya yönelik aktarılan tariflerin yazılı bir modele dönüştüğünü göstermektedir. Bu niteliğiyle, Osmanlı hat eğitiminde matbu meşklerin yapılandırılmış bir öğretim düzeni sunduğunu ortaya koyan çok yönlü bir "hat mektebi" olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hat sanatı, hat eğitimi, meşk, Hutût-i Osmaniye.

**THE PRINTED HUTÛT-İ OSMANİYE AS A MASHQ SYSTEM AND
ITS SIGNIFICANCE IN ISLAMIC CALLIGRAPHY**

Abstract

The art of calligraphy was transmitted from generation to generation through the mashq system. In late Ottoman period, the expansion of educational institutions created a need for teaching materials suitable for classroom-based instruction. In this context, printed mashq manuals played an important role in transforming traditional mashq practice into a written instructional system.

This study examines Hutût-i Osmaniye mashq manuals prepared by M. İzzet Bey and Hafız Tahsin Efendi. Using document analysis, copies identified in various libraries and collections were compared, and no differences in

* Dr.; Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, sayinbt@hotmail.com, ROR ID: 04mma4681.

content were found. The mashq instructions were analyzed in terms of script types, proportions, joining principles, and instructional logic.

The findings show that Hutût-i Osmaniye systematically presents aesthetic and technical features of thuluth, naskh, ruq'ah, diwani, ta'liq, jali diwani, and ijazah scripts. The manuals reveal how knowledge traditionally transmitted through practice was transformed into a written instructional framework, establishing printed mashq manuals as a structured teaching system in Ottoman calligraphy education.

Keywords: Calligraphy art, calligraphy education, mashq, Hutût-i Osmaniye.

1. Giriş: Hat Eğitim Sistemi (Meşk)

Hüsni hat eğitimi, tarihsel süreç boyunca usta-çırak ilişkisine dayalı meşk sistemiyle aktarılmış, yazının estetik ve teknik esasları bu yöntemle muhafaza edilmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern eğitim kurumlarının yaygınlaşması, hat öğretiminde sınıf ortamına uygun, ortak ve çoğaltılabilir eğitim materyallerine duyulan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Bu çalışma, Osmanlı hat eğitimi geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Hutût-i Osmaniye meşk mecmuasını, öğretim sistemi ve pedagojik yapısı bakımından incelemeyi amaçlamaktadır.

Hutût-i Osmaniye'nin özellikle ele alınmasının nedeni; söz konusu mecmuanın birden fazla yazı türünü aynı eser içerisinde sistematik biçimde sunması, yazı çeşitlerinin öğretim ve ölçü esaslarını klasik meşk sistemi dışında kendine özgü bir öğretim düzeni ile göstermesi ve mektep ortamında verilen hat eğitimi için model teşkil eden bir kurgu ortaya koymasındır. Bu yönüyle eser, matbu meşkların Osmanlı hat eğitiminde kitlesel öğretime geçiş sürecindeki rolünü temsil eden seçkin bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yaklaşımlarından doküman analizine dayanmaktadır. Çalışma kapsamında Hutût-i Osmaniye'nin farklı kütüphane ve koleksiyonlarda tespit edilen nüshaları karşılaştırmalı olarak incelenmiş, nüshalar arasında içerik, başlıklandırma ve meşk tariflerinin düzeni bakımından herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Harf tariflerinin yazı çeşitlerine göre düzenlenişi, harflerin öğretilme sırası, ölçü ve birleşme esasları ile öğretim mantığı analiz edilmiştir. Her bir yazı çeşidine ilişkin öğretim yöntemleri, maddeler hâlinde sınıflandırılarak ayrı tablolar hâlinde sunulmuştur.

Literatürde Osmanlı hat sanatı ve meşk geleneği üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak hattatlar, üsluplar ve estetik gelişim üzerinde yoğunlaşmakta, meşk mecmualarının öğretim sistematığı ise çoğu zaman sınırlı biçimde ele alınmaktadır. Bu çalışma, meşk tariflerinin yazı çeşitlerine göre tasnif edildiği Hutût-i Osmaniye'nin öğretim düzenini ayrıntılı biçimde inceleyerek meşk sisteminin yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hat eğitimi ve öğretiminde geleneksel usul ve kaideler çerçevesinde sürdürülen meşk sisteminin başlangıcına dair kesin bir tarih vermek güç olmakla birlikte Hz. Ali'ye atfedilen "Güzel yazı, hocanın öğretilmesinde gizlidir." sözü, hat öğretiminin erken dönemlerden itibaren doğrudan aktarım ve uygulamaya dayalı bir anlayışla yürütüldüğüne işaret etmektedir. İslam tarihi boyunca hat sanatı hakkında kaleme alınan mensur ve manzum eserlerde meşk usulünün yöntemine dair doğrudan ve sistematik açıklamaların sınırlı olmasının yanı sıra, yazı ölçülerinin tespiti, harflerin tek tek gösterilerek öğretilmesi ile hattat silsileleri ve icazet geleneği üzerinden

iletilen bilgiler, bu eğitimin disiplinli bir aktarım sürecine dayandığını göstermektedir (Öztürk, 2024, s. 15-27).

İbn Mukle (ö. 940), İbn Bevvâb (ö. 1022), Yakut el-Musta'sımî (ö. 1298) ve Şeyh Hamdullah (ö. 1520) gibi hat sanatında yazı çeşitlerine estetik ve kural getiren hattatların belirlediği ölçüler doğrultusunda hazırlanan eserler ve murakkaalar, meşk temelli öğretimin Osmanlı öncesi dönemlerde de uygulandığını ortaya koymakta, Osmanlı Dönemi'nde ise bu geleneğin hem resmî müesseselerde hem de vakıf kurumlarında hat eğitiminin temel yöntemi olarak sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (Serin, 2004, s. 374-375).

Meşk Arapça bir kelime olup, hat sanatında hocanın çalışması için öğrencisine örnek olarak verdiği yazıları ifade etmektedir. Öğrencinin bu yazıları taklit etmesi “meşk etmek”, hocanın öğrencinin çalışmasını inceleyip değerlendirmesine “meşk vermek”, öğrencinin hocasından ders almasına ise “meşk almak” denir (Serin, 2004, s. 374-375).

Hat eğitimine başlayan öğrenci, hocasından aldığı meşk örneğini taklit ederek bir çalışma hazırlar ve bunu hocasına sunar. Ders sırasında hoca hatalı veya eksik gördüğü kısımları iyileştirme maksadıyla öğrencisinin yazısının üzerine ya da altına çıkartma olarak ifade edilen tariflerde bulunur. Öğrenci, bu tariflere göre çalışmasını yeniden yapar ve bir sonraki derse hazırlar. Bu süreç, istenilen düzeye ulaşılan kadar devam eder ve hoca uygun gördüğünde yeni bir derse geçilir.

Hat sanatında meşk eğitimi müfredat ve mürekkebat olarak adlandırılan iki merhaleden meydana gelmektedir. *Müfredat*¹ denilen ilk aşamada hat öğrenimine başlayan öğrenci genellikle sülüs ve nesih yazılarında *Rabbi yessir* duası ile başlar. Rik'a, ta'lik, divânî yazı türlerinde ise ilk derste genellikle harflerin müfret yazılışlarına, ardından başta ve sondaki şekillerini öğrenmek amacıyla diğer harflerle birleşimlerini çalışır. Böylece harflerin başta ve sonda yazılışları meşk edilmiş olur.

Bütün harfler tamamlandıktan sonra harflerin birleşmesi ile oluşan kelime ve cümlelerin çalışıldığı *mürekkebat*² denilen ikinci aşamaya geçilir. Satır düzeni, harf ve kelimelerin satır nizamına göre aldığı şekiller, kompozisyon kuralları, harflerin hareke ve tezyinî işaretlerinin satır içinde nasıl yerleştirilmesi gerektiği üzerine çalışılır (Memiş, 2020, s. 44).

Müfredat tamamlandıktan sonra sülüs, nesih, rik'a ve divânî yazılarında ilk çalışılan ibare “Allah'ın yardımıyla harfler tamamlandı.” anlamına gelen *temmeti'l-huruf* ile başlayan satırdır. Ta'likte ise mürekkebat meşkinin vakti geldi anlamına gelen iki satırlık *çün halasi* ile başlayan ibare yazılır. Devamında takip edilen meşklerde bulunan *ebced*, *sübhanek*, *euzu besmele*, hikmetli sözler, dualar ve hadisler çalışılır. Sülüs-nesihte Hilye-i Şerife, Ka'b b. Zübeyr ve Muhammed b. Said El-Busiri'nin Kaside-i Bürdesi, Muhammed b. Said El-Busiri'nin Kaside-i Muhammediyyesi, Elif Kasidesi, ta'likte Molla Cami Divanı'ndaki Besmele Kasidesi ve Hilye-i Hâkânî (Memiş, 2020, s. 40-51) yazılarını taklit etmesi öğrencinin satır düzenini ve harflerin diğer çeşitli harflerle farklı birleşimlerini çalışması açısından pratiklik kazanmasına katkı sağlar.

Klasik hat eğitimi geleneğinde üstatların hazırlamış olduğu yazı örnek ve talimlerini içeren bu meşk murakkaalarında (yazı albümü) bulunan müfredat ve mürekkebat kısımları tamamlandıktan sonra belli bir aşamaya gelen öğrenci, herhangi bir örneğe bağlı kalmadan taklit

¹ Arapçada “yalnız, tek” anlamındadır.

² Arapçada “birleştirilmiş, terkip edilmiş” anlamındadır.

ettiği meşklere benzeyen, hat kaide ve kurallarına uygun çalışmalar ortaya koyma gayretine girer. Yine hocasının yönlendirmeleriyle yeni satır düzenlemeleri, istif ve kompozisyon çalışmaları yaparak kendine has çalışmalar ortaya koyan öğrenciye hocasının uygun gördüğü şartlarda icazet verilir. Osmanlı geleneğine göre icazet verilen öğrenci artık yazılarına imza atma hakkını elde eder (Derman, 2014, s. 41).

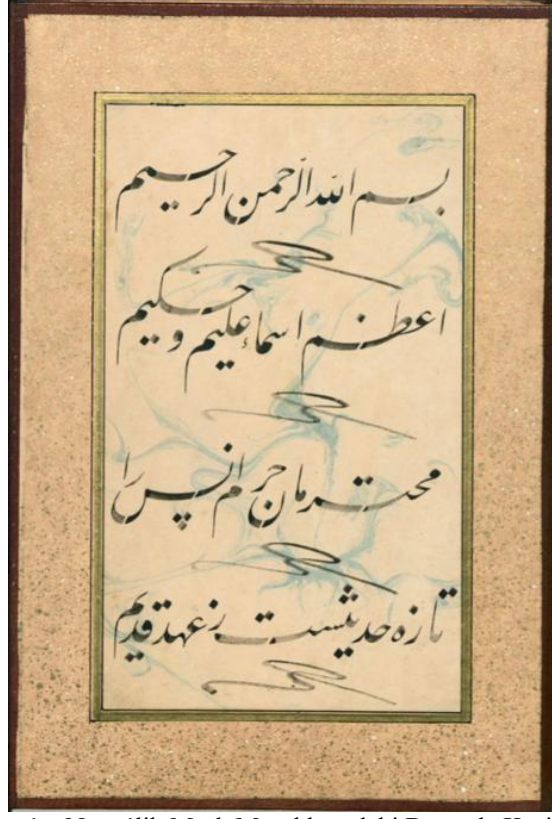
İcazetini almış ve sanatında ustalaşmış bir hattat için dahi hat eğitimi devam etmekte, belirli bir düzen içerisinde her gün yazı yazmaya; elini, gözünü ve zihnini çalıştırmaya devam etmektedir. Ayrıca sanatını ne kadar ilerletmiş olsa dahi hocasının yanında tevazu ve hürmetle hareket edip “Hoca ile talebeyi ölüm ayırır.” düsturunca üstadına bağlı kalır.

Bugün hat hocaları öğrencilerini, İslam harflerini tanımıyor olmaları ve ilk kez kâmiş kalem kullanmaları sebebiyle genellikle rik’a yazısıyla eğitime başlatmaktadırlar. Bu yöntemle öğrencilerin hem harfleri hem de Osmanlı Türkçesine ait imlayı öğrenmeleri, kalem açma ve hat malzemelerini kullanma konusunda hazırlık yapmaları sağlanmaktadır. Buna karşılık bazı hocalar ise öğrencilerini doğrudan öğrenmek istedikleri yazı çeşidine yönlendirmektedir.

Günümüzde genellikle sülüs-nesih Şevki Efendi’nin, ta’likte Hulusi Efendi’nin, rik’a, divânî ve celî divânî yazılarda M. İzzet Efendi ve Halim Özyazıcı’nın meşklere takip edilmektedir. Bu klasik hat eğitiminin hâlâ bir eğitim modeli olarak devam etmesi, usta-çırak ilişkisine dayanan meşk sisteminin benzer düzen ve disiplin içerisinde nesilden nesile aktarılması sayesinde mümkün olmaktadır.

Görsel 1: Şevki Efendi’nin Sülüs-Nesih Hurufat Koltuklu Meşk Kıt’ası - Müfredat (Mehmed Şevki Efendi’nin Sülüs-Nesih Hat Meşklere)

Görsel 2: Hulusi Yazgan'ın Nasta'lik Meşk Murakkamındaki Besmele Kasidesinden - Mürekkebat³
(Sabancı Koleksiyonu)

2. Hutût-i Osmaniye ve Meşk Sistemi

Hüsn-i hat eğitimi; Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren teşekkül etmeye başlamış, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde saray çevresi ve divan teşkilatları bünyesinde hocanın talebeye doğrudan örnek göstermesi ve taklide dayalı çalışma esaslarıyla aktarılmıştır. Bu süreçte hattın ölçü, oran ve estetik esasları daha ziyade usta-çırak silsilesi içerisinde fiilî uygulama yoluyla tatbik edilmiştir (Öztürk, 2024, s. 15-40).

8. yüzyılın sonlarından itibaren İbn Mukle, İbn Bevvâb ile birlikte yazının kurallarının belirlenmesi hat öğretiminde ölçüye dayalı bir disiplinin oluşmasını sağlamış, bu gelenek Selçuklu ve Beylikler döneminde medreseler, saray çevresi ve ilmî muhitlerde sürdürülmüştür. Yakut el-Musta'simî ve Şeyh Hamdullah gibi hattatların yazıdaki ölçü ve ahengi belirli estetik kurallara bağlamaları ile harfler öğrencilere tek tek resmedilerek oran ve ölçüleri gösterilerek öğretilmeye başlamıştır (Tüfekçioğlu, 1999, s. 269-270).

Hat eğitimi Osmanlı Dönemi'nde büyük ölçüde hattatların kendi evlerinde veya dükkânlarında, saray ve resmî müesseselere bağlı meşk odalarında, cami, medrese ve tekke çevrelerinde yahut vakıflara bağlı sanat muhitlerinde yürütülmüştür. Ayrıca bazı külliyelerde *meşkhâne* veya *yazı odası* adıyla anılan ve hat meşkine tahsis edilmiş özel mekânların bulunduğu, saray bünyesindeki Enderun Mektebi ve Galata Sarayı gibi kurumlarda da hat eğitimi verildiği bilinmektedir. Bu ortamlarda öğretim, hocanın talebeye doğrudan örnek yazı vermesi ve talebenin bu örnekleri taklit ederek ilerlemesine dayanan usta-çırak ilişkisi esaslı bireysel meşk sistemi

³ Esere erişim için bk. URL 1.

çerçevesinde sürdürülmüştür. Klasik meşk usulüne dayalı bu eğitim modeli, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar canlılığını korumuş ve hattatlar için öğrenim yolu olmaya devam etmiştir (Serin, 2004, s. 372-374).

17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler karşısında yaşadığı yenilgiler eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesini gerekli kılmış, bu süreçte açılan askerî okulların müfredatına hüsn-i hat dersinin dâhil edilmesi, hat öğretiminin modern okul programları içerisinde yer almaya başladığını göstermiştir. Tanzimat sonrasında açılan sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde sülüs, nesih, rik'a ve siyâkat yazılarının öğretilmesi, hat eğitiminin yalnızca bireysel eğitime dayalı meşk sistemiyle sınırlı kalmadığını, devlet eliyle yapılandırılmış bir öğretim alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Akyüz, 2001, s. 134-166).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern eğitim kurumlarının yaygınlaşması, hüsn-i hat öğretiminin bireysel meşk sistemiyle yürütülmesini zorlaştırmıştır. İptidâî, rüşdî, idâdî ve sultânî mekteplerin açılmasıyla birlikte hat dersleri belirli ders saatleri ve sınıf düzeni içerisinde verilmiş hat mualliminin aynı anda birden fazla öğrenciye hitap etmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte kara tahta kullanımı, toplu meşk yazdırma ve öğrencilerin aynı örnek üzerinden ilerlemesini sağlayan yöntemlerin benimsendiği, hat öğretiminin sınıf temelli bir eğitim yapısına kavuştuğu anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid Devri'nde maarif teşkilatının güçlenmesiyle birlikte hat muallimlerinin tayin edilmesi, ders kitapları ve meşk defterlerinin basımına yönelik düzenlemeler yapılması ve mektepler için özel olarak hazırlanmış meşk murakkaalarının yaygınlaşması, hüsn-i hat öğretiminin kurumsal bir yapı kazandığını göstermektedir. Bu çerçevede matbu meşkler, klasik meşk anlayışının devamı olmakla birlikte modern eğitim sisteminin ortaya çıkardığı pedagojik bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir (Dursun, 2024, s. 45-78).

Osmanlı'da hat eğitimi bu dönüşüm sürecine rağmen hocaların öğrencileri için hazırladıkları meşk albümleri aracılığıyla köklü bir gelenek olarak sürdürülmüştür. Ancak eğitim kurumlarının İstanbul dışına yayılması, matbaanın kullanımının artması ve her öğrenciye tek tek meşk yazmanın zorluğu gibi etkenler, matbu meşk mecmualarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle hat estetiği korunarak daha geniş kitlelere ulaşılmıştır (Serin, 2004, s. 374-375).

Matbaa yalnızca meşkların çoğaltılmasını değil aynı zamanda farklı yazı çeşitlerinin sistemli biçimde bir araya getirilmesini de mümkün kılmıştır. Hocalar talebeleri için genellikle tek bir yazı türünde kişiye özel meşkler hazırlarken, matbu meşk mecmuaları bu örneklerin çoğaltılmasına ve farklı hat çeşitlerinin aynı eser içerisinde bir arada sunulmasına imkân tanımıştır. Bu süreçte İsmail Zühdi Efendi, Osman Nuri, Hüseyin Hüsnî ve M. İzzet Efendi gibi hattatların meşkları basılarak çoğaltılmış, klasik meşk usulüne uygun biçimde öğrencinin bir satırı aynen kopya etmesine dayanan karalama defterleri de yaygınlık kazanmıştır (Dursun, 2024, s. 70-71).

Yazı çeşitliliği ve öğretici nitelikleri bakımından bu çalışmalar, Osmanlı hat eğitim geleneğinin zenginliğini yansıtmaktadır. Bu tür eserlerin sayıca artması ve farklı formatlarda basılması ise hat öğretiminin bireysel eğitimle sınırlı kalmadığını, modern mektep ortamında daha geniş öğrenci kitlelerine hitap edecek biçimde çeşitlendiğini göstermektedir.

Çalışmamızın konusu olan M. İzzet Bey⁴ ve Hafız Tahsin (Hilmi) Efendi⁵ tarafından hazırlanan Hutût-i Osmaniye meşk mecmuası, Osmanlı hat sanatında kullanılan başlıca yazı türlerini aynı eser üzerinde tanıtan ve harflerin şekil, birleşme ve hareketlerine göre tarifler içeren yenilikçi bir eğitim materyali hâline gelmiştir⁶.

Hutût-i Osmaniye'nin farklı kütüphane ve koleksiyonlarda tespit edilen nüshaları, eserin Osmanlı son döneminden günümüze kadar geniş bir basım serüvenine sahip olduğunu göstermektedir. En erken tarihli nüsha 1306/1888'de⁷ Şirket-i Sahafiye-i Hayriye Matbaasında basılmış (Demirci, 2019, s. 122), bunu 1307/1889⁸ tarihli nüsha takip etmiştir. 1309/1891⁹, 1317/1899¹⁰ ve 1319/1901¹¹ yıllarında Matbaa-i Osmaniye'de farklı baskılar gerçekleştirilmiş, 1321/1903¹², 1322/1904¹³ ve 1323/1905'te¹⁴ ise Mahmutbey Matbaasında yeni neşirler yapılmıştır. Ayrıca günümüzde de Haşimi Yayınevi tarafından yeniden yayımlanmıştır.

Hutût-i Osmaniye matbu eserleri, *Hutût-i Osmaniye Sülüs Nesih Rik'a Divânî ve Ta'lik ve Celî Divânî ve Hatt-ı İcazeden İbarat Meşk Mecmuası* adıyla yayımlanmıştır. Farklı tarihlerde basılan nüshaları incelendiğinde, meşkların içerikleri ve ihtiva ettiği yazı türleri tüm nüshalarda aynı tertiple sunulmakta olup bu bakımdan herhangi bir değişiklik tespit edilmemiştir. Buna karşılık kapak sayfalarına basılan mühürler ile basım yerleri ve tarihler bakımından nüshalar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.

⁴ Osmanlı hat sanatının son dönem temsilcilerinden Mehmed İzzet Efendi, Yahya Hilmi Efendi'den sülüs ve nesih meşk etmiş, 1887'de icazetini almıştır. İcazet almadan önce dahi hat sanatını öğretmeye başladığı bilinmektedir. 1863'te Mekteb-i Tibbiye'nin idadi sınıflarında başladığı yazı muallimliği görevini, 1868'de atandığı Galatasaray Sultanisi'nde uzun yıllar sürdürmüştür. Buradaki hizmeti boyunca üç kez mütemyiz rütbesine layık görülmüştür. Öğrencilerine yazı sanatını aktarmada yenilikçi yöntemler geliştiren İzzet Efendi, özellikle tahtaya tebeşirle yazma yöntemini başlatan isim olarak bilinmektedir (Derman, 2003, s. 493-494).

⁵ Hâfiz Hasan Tahsin Efendi, 1851 yılında Tokat'ta dünyaya gelmiştir. Hat eğitimine, dönemin önde gelen hattatlarından Muhsinzâde Abdullah Hamdi Bey'in talebesi olarak başlamış; ondan sülüs ve nesih yazılarını meşk ederek icazet almıştır. Hocası vasıtasıyla Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin hat anlayışından da istifade etme imkânı bulmuştur. Dârüşşafaka'da ve ardından Galatasaray Mekteb-i Sultânisi'nde hüsni hat muallimliği görevinde bulunmuştur (Subaşı, 2010, s. 431-432).

⁶ Matbu meşk mecmualarıyla tanınan İzzet Efendi'nin ayrıca *Rehber-i Sıbyan Rik'a Hattı Karalama Defteri* 1297/1880, 1309/1891, 1321/1903 yıllarında 10 cilt olarak yayımlanmıştır (Derman, 2003, s. 493-494).

⁷ İBB Atatürk Kitaplığı, Esere erişim için bk. URL 11.

⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEK90027.

⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, 649809 Esere erişim için bk. URL 10, İSAM, 154796 Esere erişim için bk. URL 2, Phebus Müzayede esere erişim için bk. URL 8 ayrıca esere erişim için bk. URL 6 ve Nadir Kitap esere erişim için bk. URL 3.

¹⁰ Nadir Kitap esere erişim için bk. URL 12.

¹¹ Phebus Müzayede esere erişim için bk. URL 7.

¹² Phebus Müzayede esere erişim için bk. URL 13.

¹³ Süleymaniye Kütüphanesi, M. Tavioloğlu Koleksiyonu, 646169. Esere erişim için bk. URL 9.

¹⁴ T.C. Millet Kütüphanesi, 01471828 esere erişim için bk. URL 4.

Görsel 3: Çeşitli Yıllarda Basılmış Olan Hutûti-Osmaniye Meşk Mecmualarının Kapakları (T.C. Millet Kütüphanesi, Ş. Can Koleksiyonu, 01471828 Süleymaniye Kütüphanesi, Hoca Ali Rıza Bey Koleksiyonu, 649809 ve 646169.)

Bu kapsamda 1309/1891 tarihli nüsha (Süleymaniye Kütüphanesi, 649809) Matbaa-i Osmaniye’de basılmış olup aynı matbaanın mührünü taşımaktadır. Diğer nüshada (Süleymaniye Kütüphanesi, 646169) *İsmail Rüşdi*’ye ait mühür bulunmaktadır. Bu baskının 1322/1904 yılında Mahmud Bey Matbaası’nda Maarif Nezareti’nin ruhsatı ile gerçekleştirildiği ve satışının Beyazıt’taki Şirket-i Sahafiye aracılığıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. 1323/1905 tarihli nüshada ise (T.C. Millet Kütüphanesi 01471828) *Dersaadet Osmanlı Kütüphanesi Mehmed Emin* mührü bulunmakta ve Mahmud Bey Matbaası’nda Osmanlı Kütüphanesi’nin aracılığıyla tabedildiği bilgisi yer almaktadır (bk. Görsel 3). Eser içerik itibarıyla sabit kalmakta ancak farklı dönemlerde değişen matbaa, yayınevi, tarih, mühür ve dağıtım ağına bağlı olarak kapak düzenlemelerinde farklılık göstermektedir.

Eserin mukaddimesinde M. İzzet Bey, hüsn-i hattın ehemmiyetini ve bu meşk mecmuasını tertip etme gayesini şu ifadelerle dile getirmektedir:

Tarâvet ve letâfette nazar-rübâ bir duhter-i mâh-sîmâyı pejmürde ve fersûde elbise içinde görmek ne kadar şâyân-ı esef ise bir fikr-i âliyi fenâ hat ile tahrîr olunmuş görmek dahi ol kadar sezâvâr-ı telehhüfdür. Zerâfet-i fikriyye ashâbının âsârı eskâra cilâ-bahş-ı inbisât ve fakat o âsârın bir hatt-ı nefîs ile levha-ârâ-yı tezyîn olması enzâra şevk-âver-i neşâtıdır. Akıl ve fikir temâşâ-yı ahvâl-i hâriciyyeden pek ziyâde müteessir olmağın güzel hat ile yazılmış bir makaleyi okuyan sâhib-i fehm ve idrâk yine o makaleyi mehâsin-i hatıyyeden âri bir yazı ile okusa hüsn-i hat ile okuduğu haldeki hüsn-i tesirâtı elbette bulamaz. Gayet-i makâsıdı insanın mehâsin ile ülfet etmesi ve hüsn-i zâhiriyi meşk-i ahlâk ittihâz eylemesi keyfiyet-i celîlesinden ibâret olan fînûn-ı nefîse içinde hüsn-i hatt hâiz-i mevki’-i ‘zâz ve imtiyâz olmalıdır. Fikrin tasvîri demek olan kitâbet hüsn-i hat ile zâhiren dahi mazhar-ı hüsn-i sûret olunca,

pîş-i nazar-ı ehl-i dikkatte tasvîr ender tasvîr ile münekkaş bir levha-i ibret-i cilve-ger olur. Kalıbı rûhdan ârî olarak tasvîr mecburiyetinde bulunan ressama mukâbil hattat rûh-i me'ânî ile behrever hayat-ı tasvîrât musavviridir.

Kâffe-i fûnûn-ı nefise ve ma'ârif-i celîlenin rûz-bâzârı hükmünde bulunan asr-ı cenâb-ı Abdülhamîd Hânî'de hüsn-i hat gibi bir dilber-i bî-hemtânın netk-i su'ûbât-ı günâgün ile enzâr-ı müştâkatından mehcûr kalmasını tecvîz etmediğinden garbiyyûnun tarz-ı ta'lîmine tevfikân işbu meşk mecmualarını tertîb eyledim. Gerek mebâdi-i ta'lîm ve gerek hüsn-i hattın umûm-i levâzım ve şerâatini tetmîm için işbu mecmuaların sırasıyla numûne ittihâz olunması muallim ve müteallim için bir rehber-i kâfidir. Lâkin bu mecmuaların tertîbine muvaffakiyet-i kemterânemin şerefi abd-i âcize değil asr-ı celîl-i hazret-i pâdişâhîye râcidir.

Memâlik-i mütemeddinenin kâffesinde hüsn-i hat için böyle mecmualar mevcûd olup bunlarla az vakit içinde maksad hâsıl oluyor. Nasılsa şimdîye kadar bizde usûl-i ta'lîm-i hat âdî meşk vermekten ve meşk mücibince yazılan şeyleri tashîhden ibâret kalmıştır. Vukû bulan memûriyet-i kemterîye mebnî Mekteb-i Sultânî hüsn-i hat muallimliğinde tebeşir ile levha üzerinde harekât-ı hattıyyeyi irâeye başlayıp gide gide ol bâbdaki tecârib-i âcizânem bu mecmuaları vücûda getirdi.

Her harfin munfasılan ve muttasılan tahrîr-i usûlünü gösterdiğim gibi hurûfun müteaddid şekilde yazılması hâlindeki fark-ı harekâtı dahi gösterdim. Lâyıkıyla itinâ olduğun halde bir zaman-ı kalilde bu mecmualarla husûle gelen meleke vaktiyle senelerce uğraşıldığı hâlde güç hâsıl olurdu. Yezdân-ı bi-zevâl ömr ve şevket-i şâhâneyi müzdâd ve asr-ı şehriyârilerinde daha nice nice böyle âsar-ı terakkiyât müşâhedesiyle cümlemizi dilşâd buyursun. Âmin. (Hutût-i Osmaniye, s. 1-2)

Mukaddime yazısından sonra harf tarifleri ve satır düzenine dair uygulamaları içeren sayfalar bulunmaktadır. Hutût-i Osmaniye'de uygulanan meşk sisteminde her yazı çeşidi kendi usul ve kaideleri çerçevesinde düzenlenmiştir. Sülûs, nesih, rik'a, dîvânî, ta'lik, celî dîvânî ve hatt-ı icaze yazı türlerinden meşk örneklerini içermektedir. Harf hareketleri, müfret yazılışları, başta, ortada ve sonda diğer harflerle birleşme şekilleri ve kelime içinde kullanımları sistemli bir sıra ile verilmiş, bazı yazı türlerinde ise metin örnekleri ve farklı kalem kalınlıklarında satırlar eklenerek talebelere estetik ve teknik yönden katkı sağlanmıştır.

Bu çalışmada, Hutût-i Osmaniye'de yer alan yazı türlerine göre tespit edilen harf tarifleri, on üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Farklı kütüphane ve koleksiyonlarda bulunan nüshaların karşılaştırmalı olarak incelenmesi sonucunda nüshalar arasında meşk tariflerinin başlıkları, sıralanışı ve içerikleri bakımından herhangi bir farklılık ayrıca baskılar arasında metinsel ya da içeriksel bir değişiklik bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tasnif, belirli bir nüshaya özgü bir durum olmayıp Hutût-i Osmaniye'nin tespit edilen nüshalarında ortak olarak yer alan yapıyı yansıtmaktadır. Örneklemeye amacıyla özellikle T.C. Millet Kütüphanesi 01471828 numarada kayıtlı nüshadan görsellere yer verilmiştir. Oluşturulan başlıklar şu şekildedir:

- Yazı çeşidi ismi belirtilenler,
- Yazma hareketlerine göre tarifler,
- Harf şekillerine göre tarifler,
- Birleşme biçimleri,
- Başta-ortada-sonda yazılışlar,
- Birleşmeyen harflerin şekilleri,
- Bitiştirilmemiş formlar,
- Alternatif harfler,
- Nokta, hareke ve tezyin işaretleri,

- Farklı kalem kalınlıkları,
- Sayfa / satır / kompozisyon örnekleri,
- Harflerin satırda müfret yazılışları ve
- Alfabetik düzende birleşimlerin yazılışları (bk. Tablo 1).

Tablo 1: Hutût-i Osmaniye Matbu Eserlerinde Yazı Çeşitlerine Göre Harf Tarifleri ve Tasnifleri

Harf Tarif ve Tasnifleri	Sülüs	Nesih	Rik'a	Divânî	Ta'lik	Celî Divânî	Hatt-ı İcaze
Yazı çeşidi belirtilenler		x				x	
Yazma hareketlerine göre tarifler	x						
Harf şekillerine göre tarifler	x	x					
Harflerin birleşme şekillerine göre tarifler	x	x	x				
Başta, ortada, sondaki şekillerine göre tarifler	x	x	x	x			
Birleşmeyen harflerin tek veya sondaki yazılışları	x	x		x			
Harflerin başta, ortada ve sondaki yazılışlarının bitişirilmemiş şekilleri	x	x	x	x			
Alternatif harf formları	x	x	x				
Nokta, hareke ve tezyin işaretleri		x	x				
Farklı kalem kalınlıkları ile yazılan örnekler			x				
Sayfa/satır/kompozisyon örnekleri	x	x	x	x		x	x
Harflerin satırda tek yazılışları	x	x	x	x	x	x	
Harf birleşimlerinin alfabetik düzende yazılışları					x		

Hutût-i Osmaniye sülüs meşkları (Hutût-i Osmaniye, s. 3-9), yazı istikametini ve kalem hareketlerini kavratmaya yönelik olarak yazma hareketlerinin tarifleri ile başlamıştır. Ardından birleşme şekillerine göre harflerin başta, ortada ve sonda kullanım biçimleri gösterilmiştir. *Be* birleşmeleri haricinde diğer harfler aynı harfin üç kez tekrar edilmesi suretiyle başta, ortada ve sondaki şekilleri tarif edilmiştir. Bazı harflerin bulunduğu pozisyondaki şekilleriyle, kendinden önce veya sonra hiçbir harfle birleştirilmeden verilmiştir. Son olarak *Rabbi yessir* ve harflerin dizili olduğu kompozisyon örneği ile bölüm tamamlanmıştır (bk. Görsel 6-7). Sülüs meşkları içeren bölümde harf tariflerine dair hattat tarafından yazılan açıklamalar günümüz Türkçesiyle şu şekildedir:

- Yukarıdan aşağı dik ve sağa eğimli yazılan hareketlerin şekilleri,
- Sağdan sola düz olarak yazılan hareketlerin şekilleri,
- Sağdan sola eğri ve uçları içeriye bükülerek yazılan hareketlerin şekilleri,
- Soldan sağa yazılan hareketlerin şekilleri,
- Yazma hareketlerinden oluşan oval ve eğik hat,
- Çalışma ve pratik yapma,
- Başta ve sonda yazılan harflerin şekilleri,
- Başta yazılan *be* harfinin özel şekilleri ve kullanım yerleri,
- Başta ortada ve sonda yazılan harflerin şekilleri,
- Keza başta ortada ve sonda yazılan harflerin şekilleri (Hutût-i Osmaniye, s. 3-9, 14-18).

Tablo 2: Sülüs Meşkların Tarif ve Tasnif Başlıklarına Göre Örnekleri
(T.C. Millet Kütüphanesi 01471828)

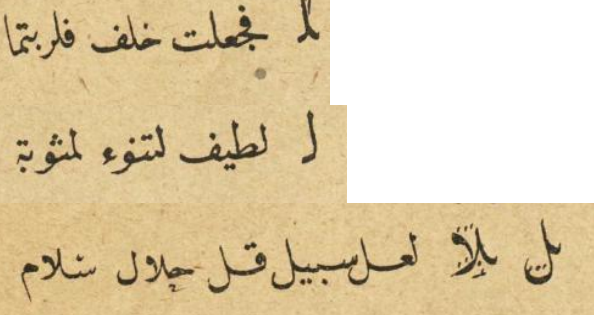
Harf Tarif ve Tasnifleri	Sülüs Örnekler
Yazma hareketlerine göre tarifler	
Harflerin birleşme şekillerine göre tarifler	
Başta, ortada, sondaki şekillerine göre tarifler	
Birleşmeyen harflerin müfret veya sondaki yazılışları	
Harflerin başta, ortada ve sondaki yazılışlarının bitişirilmemiş şekilleri	
Alternatif harf formları	
Sayfa / satır / kompozisyon örnekleri	
Harflerin satırda müfret yazılışları	

Nesih meşhlerinde (Hutût-i Osmaniye, s. 10-13) ilk olarak harflerin satırda müfred yazılışlarına ve keşideli şekillerine yer verilmiştir. Harf tarifleri, sülüste olduğu gibi harf sırasına göre değil birleşme biçimlerine göre sıralanarak sınıflandırılmıştır. Örneğin, başta gelen *cim* harfi önce *elif*, *dal*, *kef* ve *lam* gibi dikey harflerle, ardından birleşim şekilleri aynı olan diğer harflerle gruplandırılarak dizilmiştir. Ayrıca başta, ortada ve sonda gelen harfler önce bitiştirilmeden, devamında ise pozisyonlarına göre birleştirilmiş biçimleriyle verilmiştir. Harflerin farklı konumlarına göre ortaya çıkan biçimleri sistematik olarak sunulmuş, son olarak noktalar, hareketler, işaretler ve tezyin unsurları gösterilmiştir (bk. Görsel 8).

Nesih meşhlerini içeren bölümde harf tariflerine dair hattat tarafından yazılan açıklamalar günümüz Türkçesiyle şu şekildedir:

- Hatt-ı nesih,
- Çalışma ve pratik yapma,
- *Be* harflerinin özel şekilleriyle kullanım yerleri,
- *Cim* harflerinin özel şekilleriyle kullanım yerleri,
- Başta yazılan,
- Ortada yazılan,
- Sonda yazılan,
- Başta ortada ve sonda yazılan harflerin özel şekilleri,
- Noktalar,
- Hareketler,
- İşaret ve tezyinat (Hutût-i Osmaniye, s. 10-18, ayrıca bk. Ek-2).

Tablo 3: Nesih Meşhlerin Tarif ve Tasnif Başlıklarına Göre Örnekleri
(T.C. Millet Kütüphanesi 01471828)

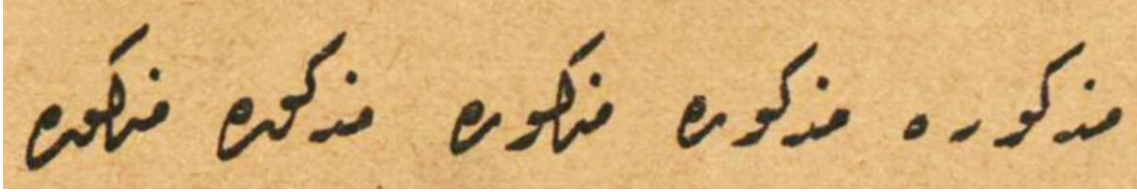
Harf Tarif ve Tasnifleri	Nesih Örnekler
Yazı çeşidi belirtilenler	
Harf şekillerine göre tarifler	
Harflerin birleşme şekillerine göre tarifler	
Başta, ortada, sondaki şekillerine göre tarifler	

Görsel 4: Başta Yazılan *be, pe, te, se, nun, ye* Harflerinin Başlı ve Başsız (Düz) Bitişme Şekilleri (T.C. Millet Kütüphanesi 01471828, s. 20)

Üç veya daha fazla dişli harfin birbirine bitiştirği kelimelerde, ikinci harf diğerlerinden biraz yüksek olacak şekilde ve iki nokta kadar sağdan sola yazıldıktan sonra devamındaki dişli harfler küçük biçimde bitirilmiştir. Diğer harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarının, kendilerinden sonra gelen harflere göre değişen şekilleri de sistematik olarak tasnif edilmiştir (bk. Görsel 11).

Kendinden sonra gelen harflerle birleşmeyen *dal, ra* ve *vav* harflerine yuvarlak bir form kazandırılarak rik'a hattında süratli ve estetik bir yazım elde edilmektedir. Bu meşk albümünde de adeta klişeleşmiş bazı kelimelerin farklı kalem kalınlıkları ile yazılış örneklerine yer verilmiştir (bk. Görsel 5 ve 12).

Görsel 5: *Dal, Ra, Vav* Harflerinin Kendinden Sonra Gelen Harflerle Birleşiminin *Mezkûre* Kelimesinde Görünümü (T.C. Millet Kütüphanesi 01471828, s. 26)

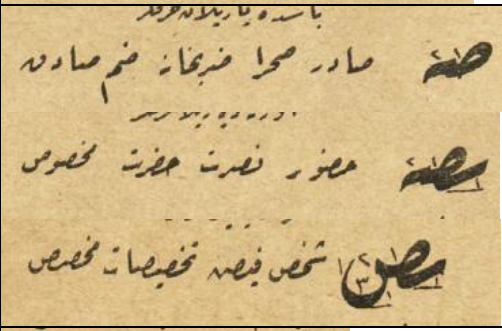
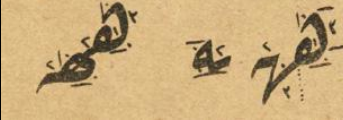
Ardından Osmanlı Türkçesiyle iki farklı kalem kalınlığında yazılmış metinler hazırlanmıştır. Bu metinler bir satır kalın, bir satır ince olacak şekilde düzenlenmiş ve her sayfa altışar satırdan oluşmuştur. Bunun dışında, çeşitli kalem kalınlıklarında yine Osmanlı Türkçesi ile hazırlanmış sayfalara da yer verilmiş böylece yazının farklı kalem teknikleri ve görsel ritimleri sistematik olarak gösterilmiştir (bk. Görsel 13).

Rik'a meşklerini içeren bölümde harf tariflerine dair hattat tarafından yazılan açıklamalar günümüz Türkçesiyle şu şekildedir:

- Bir nokta
- İki nokta
- Üç nokta
- Hemze
- İki üstün
- Med
- *Be, pe, te, se, nun* ve *ye* harfleri dik çizgi ile yazılır. Bu harfler, başta öğretildiği gibi başlı ve başsız olarak birleşir.
- Başları düz çizgiye bağlanan harfler.
- Başta yazılıp diğer harflerle birleşen harflerin şekilleri.

- Üç veya daha fazla birbirine bitişen dişli harflerden oluşan kelimedede, ikinci dişli harf diğerlerinden biraz yüksek yazılır ve iki nokta kadar sağdan sola ilerledikten sonra diğer dişli harfler küçük biçimde birleşir.
- Başta yazılan *cim* harflerinin şekilleri.
- Özel kullanım yerleri.
- *Cim* harfiyle başlayan bu harfler, çalışıldığı ve gösterildiği gibi üç hareketle ve med derecesiyle yazılır.
- Ortada ve sonda.
- Başta ortada ve sonda yazılan *sin* ve *şın* harfleri.
- Başta yazılan harfler.
- Ortada yazılan harfler.
- Sonda yazılan harfler.
- Başta ortada yazılan *kaf* harfi dik olarak aşağıdaki harfler ile bu şekilde bitişir.
- Başta yazılan *kaf* ve *lam* harfleri.
- Ortada yazılan *kaf* ve *lam* harfleri.
- Başta ortada ve sonda yazılan *mim* ve *he* harflerinin şekilleriyle kullanım yerleri.
- Sonda yazılan *nun* ve *ya* harflerinin özel şekilleri.
- Rik'a hattında kullanılan bazı kelimelerin çeşitli şekilleri.
- Sonda bitişen harflerin şekilleri.
- Başta ortada ve sonda yazılan harflerin şekilleri (Hutût-i Osmaniye, s. 19-38, ayrıca bk. Ek-2).

Tablo 4: Rik'a Meşkların Tarif ve Tasnif Başlıklarına Göre Örnekleri
(T.C. Millet Kütüphanesi 01471828)

Harf Tarif ve Tasnifleri	Rik'a Örnekler
Harflerin birleşme şekillerine göre tarifler	
Başta, ortada, sondaki şekillerine göre tarifler	
Harflerin başta, ortada ve sondaki yazılışlarının bitişirilmemiş şekilleri	
Alternatif harf formları	

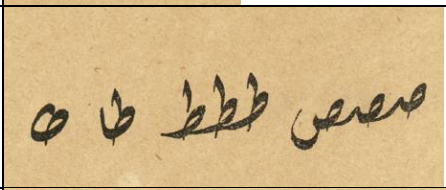

Nokta, hareke ve tezyin işaretleri	
Farklı kalem kalınlıkları ile yazılan örnekler	
Sayfa / satır / kompozisyon örnekleri	
Harflerin satırda müfret yazılışları	

Divânî meşklerinde (Hutût-i Osmaniye, s. 39-46) ilk olarak, harflerin müfret yazılışları ve kendilerinden sonra gelen harflerle birleşmeyenlerin sondaki şekilleri bulunmaktadır. Harfler başta, ortada ve sonda yazılışları genellikle aynı harf tekrarlanarak tarif edilmiş, yerine göre değişen biçimlerine yer verilmiştir (bk. Görsel 14).

Divânî meşklere ilişkin bölümde harf tariflerine dair hattat tarafından yazılan açıklamalar günümüz Türkçesiyle şu şekildedir:

- Sonda bitişen harflerin şekilleri,
- Başta ortada ve sonda yazılan harflerin şekilleri (Hutût-i Osmaniye, s. 39, ayrıca bk. Ek-2).

Tablo 5: Divânî Meşklere Tarifi ve Tasnifi Başlıklarına Göre Örnekleri
(T.C. Millet Kütüphanesi 01471828)

Harf Tarifi ve Tasnifi	Divânî Örnekler
Harflerin birleşme şekillerine göre tarifler	
Başta, ortada, sondaki şekillerine göre tarifler	
Birleşmeyen harflerin müfret veya sondaki yazılışları	

Harflerin başta, ortada ve sondaki yazılışlarının bitişirilmemiş şekilleri	
Alternatif harf formları	
Sayfa / satır / kompozisyon örnekleri	
Harflerin satırda müfret yazılışları	

Ta'lik meşikleri kısmında (Hutût-i Osmaniye, s. 47-49), bugün bildiğimiz klasik sistemde olduğu gibi alfabetik sıra ile harf birleşimleri gösterilmiştir (bk. Görsel 15).

Tablo 6: Ta'lik Meşikleri Tarif ve Tasnif Başlıklarına Göre Örnekleri
(T.C. Millet Kütüphanesi 01471828)

Harf Tarif ve Tasnifleri	Ta'lik Örnekler
Harflerin satırda müfret yazılışları	
Harf birleşimlerinin alfabetik düzende yazılışları	

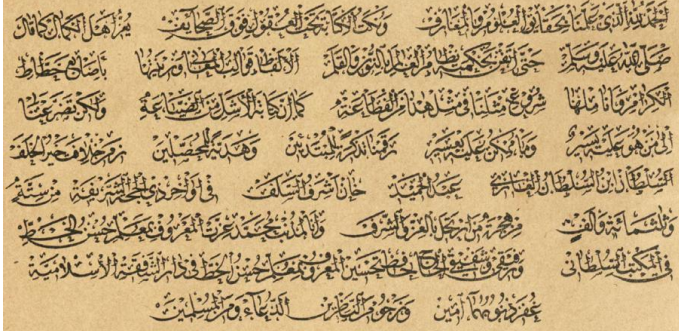
Celî divânî meşikleri içeren bölümde (Hutût-i Osmaniye, s. 50-51) hattat tarafından başlık kısmına *hatt-ı celî divânî* açıklaması yazılmıştır. Tarifler ise harflerin müfret yazılışlarının ardından, bu harflerden oluşturulmuş farklı kompozisyon örnekleriyle tamamlanmış ayrıca satırların okunuşu rik'a ile yazılmıştır (bk. Görsel 16).

Tablo 7: Celi Divânî Meşklerin Tarif ve Tasnif Başlıklarına Göre Örnekleri
(T.C. Millet Kütüphanesi 01471828)

Harf Tarif ve Tasnifleri	Celi Divânî Örnekler
Yazı çeşidi belirtilenler	
Alternatif harf formları	
Sayfa / satır / kompozisyon örnekleri	
Harflerin satırda müfret yazılışları	

Son olarak Hutût-i Osmaniye'nin (Hutût-i Osmaniye, s. 52) ketebe sayfası, icaze hattı ile tertip edilmiştir (bk. Görsel 17). Bu bölüm, Allah'a hamd ile başlamaktadır. Allah'ın, ilim ve bilgilerin hakikatlerini öğreten olduğu, yazının düşüncenin ürünü olarak sayfalar üzerinde hayat bulduğu belirtilmiştir. Âlemin düzeninin Allah'ın hikmetiyle *nun* ve *kalem* aracılığıyla idrak edilebileceği, kelimelerin ise anlamların kalıbı ve süsleri olduğu ifade edilmiştir. Hattın kıymetli hattatların elleri ve parmakları vasıtasıyla vücut bulduğu, yazının özensizliğinin bir kayıp sayıldığı ve böylesi bir işe başlama cesaretinin büyük bir sorumluluk olduğu fakat Allah'a dua edilerek kolaylık talep edildiği ifade edilmiştir. Eserin yazıya yeni başlayanlar için bir hatırlatma ve rehber, ilerlemiş hattatlar için ise bir hediye niteliği taşıdığı söylenmektedir. Hicri takvime göre 1306 (m. 1888) yılında Zilhicce ayının sonlarında kaleme alındığı yazmaktadır. Eserin hattatlarının ise *Mekteb-i Sultânî*'de hüsn-i hat öğretmenliği ile tanınan Mehmed İzzet ve *Darüşşafakati'l-İslamiye*'de hüsn-i hat muallimi olarak bilinen refik ve şefiki el-Hac Hafız Tahsin olduğu belirtilmiştir. Her ikisi için de Allah'tan mağfiret temennisinde bulunmuş, okuyuculardan ve bütün Müslümanlardan dua talep edilmiştir.

Tablo 8: Hatt-ı İcaze'nin Tarif ve Tasnif Başlıklarına Göre Örneği (T.C. Millet Kütüphanesi 01471828)

Harf Tarif ve Tasnifleri	Hatt-ı İcaze Örnek
Sayfa / satır / kompozisyon örnekleri	

Hutût-i Osmaniye, içerdiği tariflerden anlaşıldığı üzere, harflerin biçimlerini, hareketlerini, birleşme kurallarını, farklı yazı çeşitlerindeki kullanımlarını ve kompozisyon düzenlerini kapsayan bir öğretim sistemi sunmaktadır. Ta'lik hattı kısmında klasik meşk anlayışının alfabetik düzeni korunurken sülüs, nesih, rik'a ve divânî hat çeşitlerinde öğrencinin harfleri farklı açılardan mukayeseli biçimde öğrenmesi sağlanmaktadır. Ayrıca celi divânî bölümünde harflerin satır üzerinde müfret yazılışları ile tasarım örneklerine yer verilirken, icaze hattı sadece ketebe sayfasında yazılan metinde kullanılmıştır. Bu kullanım hatt-ı icazenin söz konusu mecmuada öğretici bir meşk örneği olarak değil, ketebe geleneği çerçevesinde yazı türünün işlevine uygun biçimde yer aldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu sistematik düzenleme, her bir hat türünün estetik ve teknik özelliklerini yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda hat eğitiminde disiplinli ve çok katmanlı bir öğretim anlayışına işaret etmiştir.

3. Sonuç

Bu çalışma Hutût-i Osmaniye meşk mecmuasının Osmanlı hat eğitim geleneğindeki yeri ve içerik düzenini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada eserin klasik meşk geleneğiyle olan bağı ve harf tariflerinin sistematik sunumu değerlendirilmiştir.

Hutût-i Osmaniye'nin 19. yüzyıl sonunda yenilikçi bir bakış ile bir taraftan klasik meşk anlayışını muhafaza eden diğer taraftan harflerin yazılışına dair özgün tarifler sunan önemli bir kaynak olduğu ortaya konmuştur. Eserin matbu yöntemle çoğaltılması, hat eğitiminin daha geniş kitlelere ulaşmasına imkân tanımıştır.

Hutût-i Osmaniye'de özellikle harflerin şekillerine göre sınıflandırılması, başta, ortada ve sonda yazılışlarının kendinden önce veya sonra gelen harflerle bitleştirilmeden de sunulması bakımından matbaada kullanılan metal hurufat ile dikkat çekici bir paralellik oluşturmaktadır. Nitekim M. İzzet Bey'in Osmanlı matbaalarında kullanılan rik'a hurufatın hattatı olması, söz konusu hurufatı bu meşklerdeki sisteme benzer bir mantıkla tasarladığını düşündürmektedir. Bu bağlamda eser, bir meşk albümü olmanın ötesinde el yazısı ile matbaa tipografisi arasında karşılıklı etkileşimi yansıtan ve matbaa kültürünü harmanlayan özgün bir çalışma niteliği de taşımaktadır.

Araştırmada meşklerdeki harf tariflerinin sistematik sunumu ele alınmıştır. Doküman analizi yöntemiyle farklı tarihli nüshaları karşılaştırılmış, harf tariflerinin sıralanışı ve yazı çeşitlerinin sunumu aynı kalırken kapak düzenlerinde tarih, matbaa ve mühür bilgileri bakımından farklılıklar saptanmıştır.

Eserdeki meşk tarifleri, yazı çeşitlerine göre on üç başlık altında sınıflandırılarak bir tasnif oluşturulmuş böylece tarifler sistematik bir bütünlük kazanmış ve yazı çeşitlerinin birbirleriyle ilişkisini görünür hâle getirmiştir. Ayrıca hat sanatı öğretiminde yöntemsel bir yol haritası sunmanın yanı sıra estetik boyutu da güçlendiren önemli bir kaynak işlevi görmüştür.

Araştırma bulguları, Hutût-i Osmaniye'nin harf şekillerini ve kurallarını öğretmekle birlikte yazının ritmini, harfler arası uyumu ve yazı bütünlüğünü kavratmayı amaçladığını göstermektedir. Harflerin hareketlerinden müfret formlarına, birleşimlerinden kompozisyonlarına doğru ilerleyen bu öğretim yöntemi, klasik meşk geleneğini modern bir ders kitabı düzeninde sunarak dönemin hattatları ve günümüz araştırmacıları için zengin bir kaynak teşkil etmiştir.

Bu bağlamda Hutût-i Osmaniye'nin oluşumunda, eseri hazırlayan Mehmed İzzet Bey ile Hâfız Tahsin Efendi'nin dönemin modern eğitim kurumlarında hat muallimi olarak görev yapmış olmalarının belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. M. İzzet Bey'in mukaddime bölümünde açıkça ifade ettiği üzere bu albüm klasik meşk geleneğini muhafaza etmekle birlikte mektep ortamında verilen hat derslerinin ihtiyaçları gözetilerek tertip edilmiştir. Kara tahta üzerinde toplu meşk yazdırma, harflerin hareket ve birleşimlerinin sistemli biçimde gösterilmesi ve talebinin kısa sürede yazı melekesi kazanmasını hedefleyen bu yaklaşım, Hutût-i Osmaniye'deki öğretim düzeninin pedagojik arka planını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın teorik katkısı, M. İzzet ve Hafız Tahsin Efendilerin oluşturduğu meşk sisteminin yazılı ve matbu bir forma aktarılışının Osmanlı hat sanatındaki yenilikçi yönlerini ortaya koymak; pratikte ise hat talebelerinin farklı yazı türlerini mukayeseli biçimde öğrenmesine, hat estetiğini kavramasına ve kurallarını mantıksal olanak tanıyan bir model sunmak olmuştur.

Gelecekte yapılacak araştırmalar için, Hutût-i Osmaniye'nin Osmanlı'daki diğer matbu meşk mecmualarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi, M. İzzet Bey'in rik'a hurufatı ile bu meşklereki tariflerin tipografik ilişkilerinin ayrıntılı biçimde ele alınması ve mecmuanın Cumhuriyet Dönemi hat eğitimi üzerindeki etkilerinin araştırılması önerilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma göstermektedir ki Hutût-i Osmaniye, klasik meşk geleneğini yazılı bir forma aktaran, matbuat kültürüyle etkileşim halinde olan ve Osmanlı hat eğitiminde modernleşme sürecine işaret eden özgün bir kaynaktır. Araştırma, Osmanlı hat tarihi ve sanat eğitimi literatüründeki boşluğu doldurmakta, bu alana klasik ve modern unsurların kesişimini gözler önüne seren yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Beyanlar

Teşekkürler: Yapıcı değerlendirme ve önerileri için değerli hakemlere ayrıca Arapça metinlerin okunması ve tercümesi konusundaki katkılarından dolayı Ahmed Lamem Zaedi'ye teşekkür ederim.

Yazarın Katkıları: Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Açıklaması: Yazarın beyan edeceği herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakkı Beyanı: CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destekleyen Kuruluşlar: Çalışmada destekleyen kuruluşlar bulunmamaktadır.

Etik Onay ve Katılımcı Onayı: Çalışma etik onay ve katılımcı onayı gerektirmemektedir.

İntihal Beyanı: Bu makale intihal programıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

YZ Araçlarının Kullanımı: Yazar, bu makalenin oluşturulmasında Yapay Zekâ (YZ) araçlarını kullanmadığını beyan etmektedir.

Kaynaklar

- Akyüz, Y. (2001). *Türk eğitim tarihi başlangıçtan 2001'e*. Alfa.
- Demirci, S. (2019). *Başlangıcından günümüze rık'a hattı*. (Tez No. 605224) [Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Derman, M. U. (2003). Mehmed İzzet Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 493-494). TDV.
- Derman, U. (2014). *Harflerin aşkı*. Korpus.
- Dursun, S. (2024). *Sultan II. Abdülhamid Devri eğitim ve öğretim kurumlarında hat eğitimi*. (Tez No. 900635) [Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Memiş, M. (2020). Osmanlı hattatlarının mürekkebat meşklerinde yazdıkları metinler. *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 1, 40-51. <https://izlik.org/JA39JE84GJ>
- Öztürk, Z. (2024). *Osmanlı Devleti'nde hüsn-i hat eğitimi (1299-1923)*. (Tez No. 901156) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Serin, M. (2004). Meşk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 372-374). TDV.
- Subaşı, M. H. (2010). Tahsin Efendi, Tokatlı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 431-432). TDV.
- Tüfekçioğlu, A. H. (1999). Tarihte ve günümüzde hat sanatının öğretim metotları. *2000'li yıllarda Türkiye'de geleneksel Türk el sanatlarının sanatsal, tasarımsal ve ekonomik boyutu sempozyumu bildirileri*, s. 269-278.

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1:** Şevki Efendi, M. (2010). *Sülüs-nesih hat meşkleri* (2. baskı). IRCICA. [Matbu Eser]
- Görsel 2:** Hulusi Efendi. (h.1323/ m.1905-1906). *Meşk murakkatı*. 17,4 x 25,3 cm, Sabancı Müzesi Koleksiyonu [Yazma Eser].
- Görsel 3:** İzzet, M. Tahsin, H. *Hutût-i Osmaniye: sülüs nesih rika divânî ve ta'lik ve celi divânî ve hatt-ı icazeden ibaret meşk mecmuası*,
1. (h.1323). Mahmutbey Matbaası. T.C. Millet Kütüphanesi, Ş. Can Koleksiyonu, 01471828. [Matbu Eser].
 2. (1309). Matbaa-i Osmaniye. Süleymaniye Kütüphanesi, Hoca Ali Rıza Bey Koleksiyonu, 649809. [Matbu Eser].
 3. (h.1323). Mahmutbey Matbaası. Süleymaniye Kütüphanesi, M. Taviloğlu Koleksiyonu, 646169. [Matbu Eser].
- Görsel 4 - 17:** İzzet, M. Tahsin, H. (h.1323). *Hutût-i Osmaniye: sülüs nesih rika divânî ve ta'lik ve celi divânî ve hatt-ı icazeden ibaret meşk mecmuası*, Mahmutbey Matbaası. T.C. Millet Kütüphanesi, Ş. Can Koleksiyonu, 01471828. [Matbu Eser].
- Tablo 2 - 8:** İzzet, M. Tahsin, H. (h.1323). *Hutût-i Osmaniye: sülüs nesih rika divânî ve ta'lik ve celi divânî ve hatt-ı icazeden ibaret meşk mecmuası*. Mahmutbey Matbaası. T.C. Millet Kütüphanesi, Ş. Can Koleksiyonu, 01471828. [Matbu Eser].

İnternet Kaynakları

- URL 1** - <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/169720> (Sabancı Müzesi Koleksiyonu).
- URL 2** - https://katalog.isam.org.tr/yordam/?p=1&dil=0&q=154796&alan=kunyeDemirbasKN_txt&demirbas=154796 (İSAM, 154796).
- URL 3** - https://www.nadirkitap.com/hutut-i-osmaniye-mehmet-izzet-kitap31861975.html?srltid=AfmBOoepH7B2vlqHH_GxIalTn1B3nNbSl_8laU8HQYxk_xigw8kOJ9H8f (Nadir Kitap).
- URL 4** - https://katalog.mk.gov.tr/?p=1&q=01471828&alan=tum_txt (T.C. Millet Kütüphanesi, Ş. Can Koleksiyonu, 01471828).
- URL 5** - <https://phebusmuzayede.com/128457-sulus-nesih-ve-ta-lik-hurufatli-mesk-mecmuasi-mehmed-izzet-ve-hafiz-tahsin-1321-mahmut-bey-matbaasi-20-sayfa-29x16-cm-.html> (Phebus Müzayede).
- URL 6** - <https://phebusmuzayede.com/133202-hutut-i-osmaniye-sulus-nesih-rik-a-divani-ve-ta-lik-ve-celi-divani-ve-hatt-i-icazetten-ibaret-mesk-mecmuasi-mehmed-izzet-1309-matbaa-i-osmaniye-57-sayfa-30x16cm-.html> (Phebus Müzayede).
- URL 7** - <https://phebusmuzayede.com/46323-hututu-osmaniye-sulus-nesih-divani-talik-celi-divani-ve-hatti-icazi-mesk-mecmuasi-mehmet-izzet-matba-i-osmaniye-1319-52-yaprak-104-sayfa-25x15-cm.html> (Phebus Müzayede).
- URL 8** - <https://phebusmuzayede.com/71044-hut-t-i-osm-niye-mesk-mecm-asi-mehmed-izzet-osmaniye-matbaasi-1309-50-s-13x25-cm.html> (Phebus Müzayede).

- URL 9 - <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/646169> (Süleymaniye Kütüphanesi, M. Taviloğlu Koleksiyonu, 646169).
- URL 10 - <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/649809> (Süleymaniye Kütüphanesi, Hoca Ali Rıza Bey Koleksiyonu, 649809).
- URL 11 - https://sayisalarsiv.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aDemirbas=HP_Osm_00573 (Atatürk Kitaplığı, HP_Osm_00573).
- URL 12 - <https://www.nadirkitap.com/hutut-i-osmaniye-hat-calismalari-hakkinda-mehmet-izzet-kitap44528057.html> (Nadir Kitap).
- URL 13 - <https://phebusmuzayede.com/128457-sulus-nesih-ve-ta-lik-hurufatli-mesk-mecmuasi-mehmed-izzet-ve-hafiz-tahsin-1321-mahmut-bey-matbaasi-20-sayfa-29x16-cm-.html> (Phebus Müzayede).

Extended Abstract

This study investigates Hutût-ı Osmaniye, a printed mashq manual compiled by M. İzzet Bey and Hâfız Tahsin Efendi during the late Ottoman period, and evaluates its role within the classical system of calligraphy instruction. In the Islamic calligraphic tradition, transmission relied on the mashq method—an apprenticeship model based on imitation, correction, and mastery of rules. From the Ottoman era into the early Republic, this method preserved technical discipline and aesthetic coherence across generations. While mashq had long been conducted through handwritten model sheets prepared by masters for individual students, changing institutions, the spread of printing, and the difficulty of producing such manuscripts created fertile ground for printed mashq albums. Hutût-ı Osmaniye exemplifies this shift by organizing core scripts and their behaviors in a reproducible format. The article has two aims: to analyze the internal structure of the manual—its ordering principles, script coverage, and typology of letter behaviors—and to situate it within Ottoman calligraphy education, asking how print reframes an oral-visual system as a written resource.

The study employs document analysis and comparative copy review. Multiple copies preserved in libraries and collections were examined to track stability and variation across printings. The analysis focused on the sequence of letter descriptions, the arrangement of scripts, and paratextual elements on title and cover pages. Findings show that the pedagogical structure remained stable, while covers varied in date, printing house, and seals—evidence of a broad publication trajectory from the late Ottoman era through later reprints.

Structurally, Hutût-ı Osmaniye is a comprehensive manual covering thuluth, naskh, riq'ah, dîwânî, ta'liq, and celî dîwânî. For each script, it presents letters in isolated form, positional variants, and combinatory behavior, along with stroke directions and, in some cases, sample texts in varying pen widths. The organization reflects functional rather than alphabetical logic, emphasizing stroke patterns, movement archetypes, and ligation habits. In thuluth, the manual begins with writing movements before moving to positional forms and a model composition. In naskh, letters are grouped by combination behavior, ending with diacritics and signs. The riq'ah section illustrates dot counts, ligatures of “toothed” letters, and model pages alternating pen thickness for rhythm and pacing. Dîwânî and celî dîwânî emphasize rapid ligation and compositions, while ta'liq follows the alphabetic pairing familiar in later pedagogy. The final ketebe page, written in icaze script, frames the work's didactic purpose in both pedagogical and devotional terms.

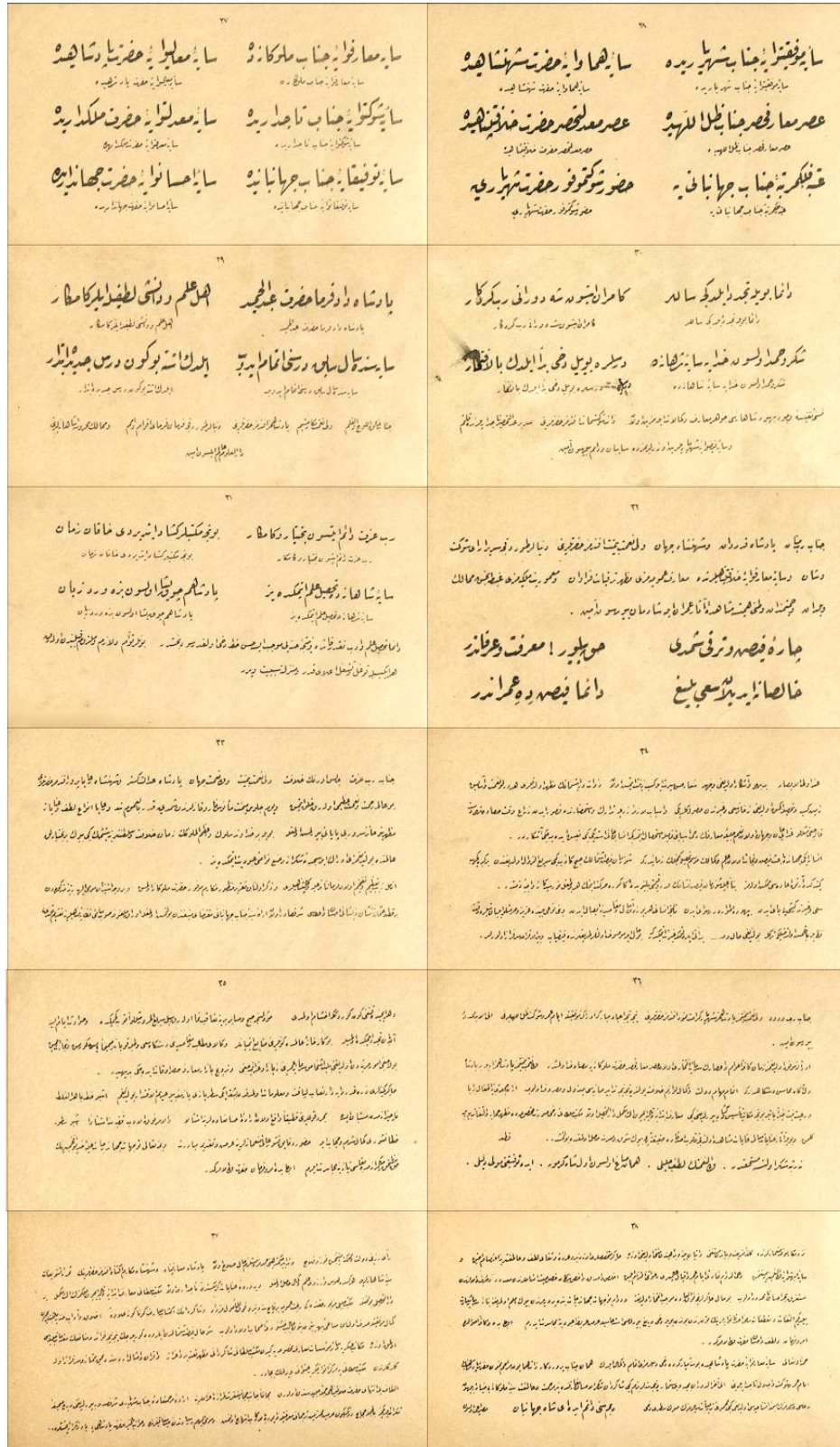
A major contribution lies in its taxonomy of letter behavior. Across the scripts, descriptions are classified under headings such as movements, shapes, combination types, positional variants, non-connecting letters, alternates, diacritics, pen widths, composition models, and alphabetic combinations. This structure serves multiple levels: distinguishing micro-forms (shapes and strokes), meso-level logic (letter relations), and macro-layout (line rhythm and composition). By uniting these in a single framework, Hutût-ı Osmaniye supports comparative learning across scripts and reduces reliance on multiple handwritten sheets.

Copy comparisons confirm its dual role: pedagogical stability in content and variability in covers reflecting distribution networks. Printing did not merely replicate manuscripts; it expanded accessibility. The manual translated oral-visual guidance into a fixed, distributable form, preserving tacit knowledge such as stroke arcs and pen angles with enough clarity to enable independent practice.

The findings also highlight an intersection between handwritten pedagogy and emerging typography. The manual's focus on isolated and positional forms mirrors the logic of movable type, where glyphs must be enumerated by position. Given M. İzzet Bey's role in rik'ah type design, it is plausible that the manual's classifications informed and were informed by typographic logic. While not claiming direct equivalence, the parallel suggests an area for further research at the boundary of calligraphy and print.

Pedagogically, the manual's value is twofold. It consolidates a multi-script curriculum in one book, allowing comparative study without switching sources. It also formalizes master corrections by turning spoken guidance into reusable models. Thus, it complements rather than replaces apprenticeship, offering a scaffold that standardizes progression from müfredat (isolated letters) to mürekkebat (words and compositions).

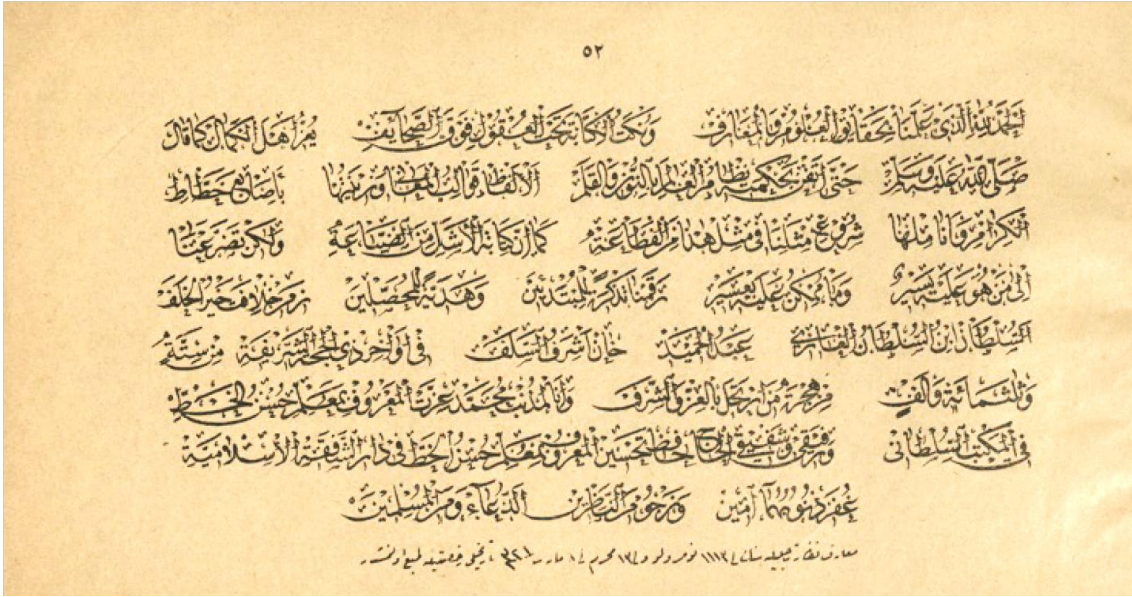
The study concludes that Hutût-ı Osmaniye is more than an anthology: it functions as a didactic "school" in book form. Its systematic structure, multi-script coverage, and graded exemplars transmit the essence of Ottoman calligraphy while introducing methodological clarity. By framing oral-visual knowledge in print and enabling broader dissemination, the manual marks a modernizing turn without abandoning tradition. Future research should explore its relation to other printed mashq albums, M. İzzet Bey's typographic work, and its reception in the early Republic. Overall, Hutût-ı Osmaniye exemplifies how a classical art maintained discipline while engaging with print culture.

Görsel 13: Rik'a Hattı ile Düzenlenen Sayfa Numuneleri (T.C. Millet Kütüphanesi 01471828, s. 27-34)

Görsel 16: Celî Divânî Meşkleri (T.C. Millet Kütüphanesi 01471828, s. 50-51)

Görsel 17: Hatt-ı İcaze ile Yazılmış Olan Ketebe Sayfası (T.C. Millet Kütüphanesi 01471828, s. 52)

Ek-2: Meşklerdeki Harf Tariflerinin Tasnif Başlıklarına Göre Dağılımı

Yazı çeşidi belirtilenler

- s. 10 Hatt-ı nesih (nesih)
s. 50 Hatt-ı celi divani (celi divâni)

Harf hareketlerine göre tarifler

- s. 3 Aşağıdan yukarı ve sağa eğri yazılan hareketlerin eşkali (sülüs)
s. 3 Sağdan sola düzce yazılan hareketlerin eşkali (sülüs)
s. 3 Sağdan sola eğrice ve uçları içeriye bükülerek yazılan hareketlerin eşkali (sülüs)
s. 3 Yukarıdan aşağı amudi ve sağa mail yazılan hareketlerin eşkali (sülüs)
s. 4 Soldan sağa yazılan hareketlerin eşkali (sülüs)
s. 5 Talim ve mümaresat (*hareketlerine göre tarif edilen harflerin yazılışını içeriyor*) (sülüs)

Harf şekillerine göre tarifler

- s. 4 Harekat-ı muharrirden mürekkep hat beyzi ve maili (sülüs)
s. 10 Talim ve mümaresat (*Keşideli harfleri içeriyor.*) (nesih)
s. 10 (nesih)

Harflerin birleşme şekillerine göre tarifler

- s. 6 Başta yazılan be harflerinin eşkal-i mahsusasıyla mevki-i istimleri (sülüs)
s. 10 Ba harflerinin eşkal-i mahsusalarıyla mevki-i istimleri (nesih)
s. 11 Cim harflerinin eşkal-i mahsusalarıyla mevki-i istimleri (nesih)
s. 12 Başta ortada ve sonda yazılan harflerinin eşkal-i mahsusaları (nesih)
s. 13 Başta ortada ve sonda yazılan harflerinin eşkal-i mahsusaları (nesih)
s. 20 Başları düz olarak mabadiyle bitişen harfler (rik'a)
s. 20 Mabadiyle başlı yazılarak bitişen harflerin eşkali (rik'a)
s. 20 Üç veya daha ziyade birbirine bitişen dişli harflerden mürekkep kelimenin ikincisi sairlerden biraz yüksek ve iki nokta kadar sağdan sola yazıldıktan sonra sair dişlerin küçük bitişir (rik'a)
s. 21 Başta yazılan cim harflerinin eşkali (cim) mahsusasıyla mevki-i istimleri (rik'a)
s. 21 Cim harfi mabadi olan işbu harflerle talim ve irae olduğu üzere üç hareketle ve med derece yazıyla (rik'a)
s. 23 Başta ortada yazılan kaf harfi amudi olarak zirdeki harfler ile bu şekilde bitişir (rik'a)
s. 23 Başta yazılan kaf ve lam harfleri (rik'a)
s. 23 Ortada yazılan kaf ve lam harfleri (rik'a)
s. 25 Rika hattında müstamel olan bazı kelimatın eşkal-i müteevviasi (Dal ve he harflerinin "de, da" birleştirilerek yazılışları) (rik'a)

Başta, ortada, sondaki şekillerine göre tarifler

- s. 7 Başta ortada ve sonda yazılan harflerin eşkali (sülüs)
s. 10 Talim ve mümaresat (*Cim harfinin ortada ve sonda yazılışları.*) (nesih)
s. 11 Başta yazılan (*Sad ve ti harflerinin başta yazılış kelime içinde tarif edilmiş.*) (nesih)
s. 11 Ortada yazılan (*Sad ve ti harflerinin ortada yazılış kelime içinde tarif edilmiş.*) (nesih)
s. 11 Sonda yazılan (*Sad ve ti harflerinin sonda yazılış kelime içinde tarif edilmiş.*) (nesih)
s. 11-13 (nesih)
s. 21 Ortada ve sonda (rik'a)
s. 22 Başta ortada ve sonda yazılan sin ve şın harfleri (rik'a)
s. 22 Başta yazılan harfler (rik'a)
s. 22 Ortada yazılan harfler (rik'a)
s. 22 Sonda yazılan harfler (rik'a)
s. 24 Başta ortada ve sonda yazılan mim ve he harflerinin eşkaliyle mevki-i istimleri (rik'a)
s. 39 Başta ortada ve sonda yazılan harflerin eşkali (divâni)

Birleşmeyen harflerin tek veya sondaki yazılışları

- s. 5 Başta ve sonda yazılan harflerin eşkali (sülüs)
s. 10 (nesih)
s. 39 Sonda bitişen harflerin eşkali (divâni)

Harflerin başta, ortada ve sondaki yazılışlarının bitiştirilmemiş şekilleri	
s. 4, 5, 7, 8	(sülüs)
s. 7 Başta ortada ve sonda yazılan harflerin eşkali	(sülüs)
s. 8 Keza başta ortada ve sonda yazılan harflerin eşkali	(sülüs)
s. 10-13	(nesih)
s. 21-24	(rik'a)
s. 39	(divâni)
Alternatif harf formları	
s. 20 Be, pe, te, se, nun ye amudi hat ile işbu harfler başta talim olduğu üzere başlı ve başsız olarak bitişir.	(rik'a)
s. 5-9	(sülüs)
s. 10- 13	(nesih)
s. 24 Sonda yazılan nun ve ya harflerinin eşkal-i mahsusaları	(rik'a)
Nokta, hareke ve tezyin işaretleri	
s. 13 Noktalar	(nesih)
s. 13 Harekeler	(nesih)
s. 13 İşaret ve tezyinat	(nesih)
s. 19 Bir nokta	(rik'a)
s. 19 İki nokta	(rik'a)
s. 19 Üç nokta	(rik'a)
s. 19 Hemze	(rik'a)
s. 19 İki üstün	(rik'a)
s. 19 Med	(rik'a)
Farklı kalem kalınlıkları ile yazılan örnekler	
s. 19-32	(rik'a)
Sayfa/satır/kompozisyon örnekleri	
s. 9, 14-18	(sülüs)
s. 14-18	(nesih)
s. 27-38	(rik'a)
s. 41-46	(divâni)
s. 50-51	(celî divâni)
s. 49 (Harflerin bitiminde temmetil müfredat yazılıdır.)	(ta'lik)
s. 52 (İcaze hattı ile dua ve ketebe yazılıdır.)	(hatt-ı icaze)
Harflerin satırda tek yazılışları	
s. 9	(sülüs)
s. 10	(nesih)
s. 19	(rik'a)
s. 39	(divâni)
s. 47	(ta'lik)
s. 50	(celî divâni)
Harf birleşimlerinin alfabetik düzende yazılışları	
s. 47-49	(ta'lik)